

Prijedlog projekta sveučilišnog Centra za bioetiku Od pretpostavki do realizacije

Tonči Matulić

e- mail: tonci.matulic1@zg.tel.hr

UDK: 17:061.6

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 7. prosinca 2002.

Prihvaćeno: 17. siječnja 2003.

Ovaj prijedlog projekta sveučilišnog Centra za bioetiku utemeljen je na doživljenim i promišljenim iskustvima u znanstvenim i visokoškolsko-obrazovnim trendovima posljednjih desetljeća u svijetu. U središtu pozornosti stoji bioetika kao mlada znanstvena disciplina (od početka 70-ih godina u svijetu, a u Hrvatskoj od sredine 80-ih i početka 90-ih godina XX. stoljeća) te kao nova vrijednost s nizom poželjnih i dobrodošlih ideja i poticaja u svrhu nadilaženja starih podjela u akademskom i obrazovnom okruženju. U prvome dijelu članka analiziraju se neke nužne pretpostavke za ispravno razumijevanje i ostvarivanje ovoga projekta. Tu se ističe potreba za nadilaženjem nezaustavljiva procesa fragmentacije znanosti pomoću primjene holističkog

pristupa u znanstvenom mišljenju. Bioetika kao normativna disciplina smatra pogubnom hegemoniju jedne znanosti nad drugom, a takvu prosudbu izvodi iz zahtjeva za holističkim pristupom stvarnosti. Temeljna poruka drugoga dijela članka sastoji se u isticanju važnosti bioetičke svijesti koja se temelji na ispravnom osjećaju slobode i odgovornosti te na istinskom interdisciplinarnom bioetičkom dijalogu kao preduvjetu opstanka same bioetike. Nakon individualizacije i obrazloženja niza pretpostavki, u trećem se dijelu članka detaljnije razrađuje ustrojstvo, zadaće i ciljevi predloženog Centra. Sve će dobronamjerne primjedbe, nadopune i kritike biti dobrodošle radi potvrde, prepoznavanja i pozitivnog vrednovanja ovoga prijedloga.

Ključne riječi: bioetika, fragmentacija znanosti, holizam, bioetička svijest, interdisciplinarnost, dijalog

Hvatamo se u koštac s temom koja se može, ako se ne shvati dobronamjerno i dijaloški otvoreno, pretvoriti u dvosjekli mač. Razlog tome jest u činjenici što prijedlog projekta sveučilišnog Centra za bioetiku (dalje Centar) prije svega podrazumijeva određeno poznavanje bioetike općenito i temelji se na postojanju razvijene svijesti ili barem na započetom procesu razvoja svijesti o mjestu, ulozi, porukama i važnosti bioetike za ukupni život akademske zajednice. Također je presudno naglasiti da akademsku zajednicu smatramo sastavnim i bitnim dijelom šire društvene zajednice, a iz te činjenice slijedi da se dobrobiti koje bioetika može i treba posredovati na planu života akademske zajednice mogu i trebaju odražavati na planu života šire društvene zajednice. Prema tome, prijedlog Centra nema za cilj vrednovati isključivu važnost bioetike iz strogo akademsko-znanstvene perspektive, u smislu potvrde epistemološkog statusa bioetike te na temelju toga pronalaženje mjesta bioetike među već utemeljenim znanostima i znanstvenim disciplinama u okviru akademske zajednice. Prijedlog Centra

nastoji vrednovati, također, važnost bioetike iz društvene perspektive, u smislu mjesta i uloge bioetike u rješavanju konfliktnih situacija s kojima se susrećemo u svakodnevnom životu pluralističkog i demokratskog društva. Tu se bioetika otkriva kao socijalni i politički čimbenik, a daljnja eksplikacija toga podrazumijeva vrednovanje važnosti bioetike kao potrebnog, poželjnog i nenadomjestivog foruma u kojemu ravnopravno sudjeluju sve zainteresirane strane prepoznate konfliktnih situacije u društvu, i to prepoznate kao etički, akademski, društveno, pravno, politički i medijski relevantne. Ako se bioetika shvati zbiljski, u duhu rečenoga, neće biti prepreka da prijedlog ovakvog projekta izazove pozitivne reakcije. U protivnome pretvara se u dvosjekli mač, gdje jedna oštrica može biti shvaćena kao prijetnja postojećem znanstveno-obrazovnom sustavu, a druga kao prijetnja ustaljenim, često sterilnim i neučinkovitim navikama u komunikaciji s obilježjem posredovanja etičkih načela, normi i vrijednosti.

Bilo kako bilo, promišljanje i valorizacija ovakva projekta, s jedne, te njegova stvarna razrada i konačno stavljanje in actu, s otvaranjem mogućnosti sudjelovanja u bioetičkom forumu svih zainteresiranih strana, s druge strane, polaze od nekih pretpostavki. Dakle, niti od pravnih niti od moralnih pravila (*rules*), nego intelektualnih i psiholoških pretpostavki (*presuppositions*).

Prvi niz pretpostavki

Prva, temeljna, neodgodiva i nezamjenjiva pretpostavka jest oživljavanje interdisciplinarnog dijaloga. U nastavku bi trebalo postati jasnije što se misli ili bi se trebalo misliti pod interdisciplinarnošću i dijalogom u kontekstu bioetike kao znanstvene discipline te, posljedično, u kontekstu mjesta i uloge bioetike kao socijalnog i političkog čimbenika u širim okvirima društvenog života.

Osim postojanja svijesti o važnosti bioetike potrebno je također istražiti je li uopće postoji svijest o tome, te ako je odgovor na to pitanje potvrđan, u kojoj mjeri ona postoji, među znanstvenicima svih profila i struka, o ograničenjima i nedostacima suvremene fragmentacije akademski etabliranih znanosti te o fragmentaciji svake od njih na specijalističke discipline i superspecijalističke subdiscipline. Naše polazište se temelji na spoznaji, a ono je činjenično verificirano, da se svakog dana »rodi« jedna nova znanstvena disciplina. Rađanje novih disciplina ne treba shvatiti niti doslovno niti posve metaforički. Drugim riječima, niti jedna znanstvena disciplina nije rođena u istom onom trenutku kad se samosvjesno predstavila ili kad se pozvala na svoju epistemološku autonomiju. Svaka znanstvena disciplina ima povijest svojega nastanka i razvoja prije nego što se utemeljila u epistemološkom smislu kao samostalna spoznajno-metodička veličina s težnjama prema akademskom priznanju od strane drugih znanosti. Povijest je tu u pravom smislu riječi učiteljica. Povijesni razvoj prirodnih, zatim povijesnih i lingvističkih te društvenih i pedagoških znanosti pokazuje da je svaka znanost i znanstvena disciplina imala preteču u nekom obliku, prije nego se etablirala kao autonomna akademska znanost, potvrđujući svoju epistemološku autonomiju, s jedne strane, te granicu prema drugim znanostima ili ovisnost o njima, s druge strane.

Iz toga se nazire još jedan smisao dvosjeklog mača što ga može poprimiti ovaj prijedlog Centra. Jedna oštrica se sastoji u krivom shvaćanju

važnosti pojedine znanosti s pripadnim znanstvenim disciplinama i subdisciplinama u okviru akademske zajednice i, posljedično, u okviru šire društvene zajednice. Druga oštrica se sastoji u nerazvijenoj ili čak nepostojećoj svijesti o važnosti novih znanstvenih disciplina koje pokušavaju oživiti projekt fleksibilnog – dijalektičkog – spajanja, a ne dogmatskog razdvajanja, očekivanog približavanja, a ne suvišnog udaljavanja, te dijaloški otvorenog mirenja, a ne ideološkog suprotstavljanja znanja i spoznaja stečenih i oblikovanih na različitim područjima formalno-znanstvenog istraživanja. Prva oštrica otkriva odsutnost dobre volje za dijalog i zločeste namjere da se sveukupnoj stvarnosti pristupa hegemonistički i dogmatski, u smislu da se pojedina znanost ili skup srodnih znanosti nadredi cjelokupnom ljudskom znanju tako da sve ostale znanosti iz zadanog spoznajno-metodičkog okvira bivaju ili besmislene i suvišne ili tek jedan ukras šire akademske zajednice. Druga oštrica otkriva samo praktičnu stranu prve oštrice. Naime, ako ne postoji dobra volja za dijalog između različitih područja znanstvenog istraživanja te ako istodobno ne postoji razvijena svijest o urgentnosti i važnosti takvog dijaloga, nego se i dalje potiču hegemonističke i dogmatske ideje o isključivoj nadređenosti nekih znanosti ne samo drugim znanostima nego i cjelokupnim ljudskim spoznajnim potencijalima i iskustvima, tada je svaki projekt, makar bio samo zaogrnut plaštem preliminarnog prijedloga, koji teži spajanju, približavanju i mirenju znanja i spoznaja ili, jednom riječju, različitih znanosti, osuđen na propast. Ako ne na propast, onda je barem osuđen na čekanje nekih boljih vremena. Valja reći, međutim, da je iščekivanje boljih vremena zapravo iščekivanje gorih vremena, jer već sada svi pokazatelji razvoja znanosti daju za pravo projektu spajanja, približavanja i mirenja, a ne razdvajanja, zbog pretjerane fragmentacije ljudskog znanja i spoznaja na štetu cjeline. Već danas se nalazimo u situaciji da se redovito uzima *pars pro toto* ili se naivno gaji uvjerenje da to nije tako, a zapravo je riječ o obmani prvog stupnja iza koje se krije, svjesna ili nesvjesna, svejedno, ideološka zloupotreba znanosti. Vjekoslav Bajsić je u kontekstu rasprave o ideološkim elementima znanstvenog mišljenja to izrazio riječima da se «stvara novi pragmatički mentalitet koji se u svojim teorijama često zadovoljava parcijalnim spoznajama, neadekvatnim slikama. Stvar možda ne bi bila od većeg značenja kad se u ime tih parcijalnih spoznaja (...) ne bi u tehnološku i tehnokratsku praksu uvlačio i čovjek kao čisti objekt te i on svodio na neke osiromašene sheme. (...) Tako mogu i znanstvene spoznaje pružiti priliku stvaranja ideologije, tj. sistema pojmova koji čovjeka stavlja u krivu dimenziju ili doprinosi da se neka kriva dimenzija opravdava, njezina problematika podnosi, a ne rješava.»¹ Tomu treba dodati misao da problem ne leži samo u tome što se čovjek shvaća shematski i fragmentarno, jer to je tek posljedica, nego se cjelokupna stvarnost pokušava sagledati iz parcijalnog gledišta. To je uzrok problemu. Čovjek je bitno – ontološki – dio stvarnosti. Štoviše, čovjek je u toj stvarnosti nova kvaliteta, radikalno nova kvaliteta. Upravo se od čovjeka, kao racionalnog i duhovnog bića, a to ujedno znači jedino od njega, očekuje da poradi na izvornoj urgentnosti zadaće oko

¹ Vjekoslav BAJSIĆ, Ideološki elementi znanstvenog mišljenja, u: isti, *Filozofija i teologija u vremenu*. Članci i rasprave (priredio Stjepan KUŠAR), Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1999, 33–46, ovdje str. 35. Isto vidi također u: isti, *Na rubovima Crkve i civilizacije*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1972, 45–61, ovdje str. 47–48.

angažiranja na projektu holističkog pristupa stvarnosti. Jer, ipak, nije stvarnost samu sebe fragmentirala. Stvarnost je takva kakva jest, a čovjek je tu stvarnost fragmentirao zbog vlastitih potreba. Prije svega u želji da što bolje istraži, definira i shvati tu stvarnost, svoju stvarnost. No, čovjekovo nastojanje da istražuje, definira i shvaća stvarnost od početka je bio dvosjekli mač. Teorijska strana oštrice toga mača, ali ne bez praktičnih posljedica, otkriva se u činjenici da danas o Zemlji, Svemiru i čovjeku znamo više nego ikad prije u povijesti. Praktična strana oštrice toga mača, opet, ali ne bez teorijskih posljedica, otkriva se u činjenici da se čovjek u suvremenom dobu zapravo doveo do ruba samouništenja, da nam prijete ekološka kataklizma, da se čovjek sveo na jedan u nizu objekata za istraživanje i seciranje, te da projekt liberalnog individualizma, lišen stabilnih moralnih i duhovnih vrijednosti stvara nove oblike otuđenja i diktature. Treba li više spoznajnih i činjeničnih dokaza da se shvati kolika je važnost i neodgodivost holističkog pristupa stvarnosti? No, i tu se krije opasnost. Holizam je sustav izvorno začet u biologiji (J. C. Smuts), a imao je svrhu naglasiti kako cjelina znači puno više od pukog zbroja njezinih pojedinačnih dijelova. Živi organizam kao cjelinu, već samom činjenicom što je organizam, nije moguće shvatiti u totalitetu na način »more geometrico« zbrajanja sustava, organa i njihovih funkcija, već treba uvažiti činjenicu da upravo zahvaljujući cjelini pojedinačni dijelovi organizma jesu to što jesu. Ali ne vrijedi obratno. Dakle, organizam kao skladna cjelina uopće nije to što jest isključivo zahvaljujući svojim pojedinačnim dijelovima i njihovim funkcijama, nego je mnogo više od toga. Što to konkretno znači na antropološkom polju? Nota bene antropologiju uzimamo u širem smislu, dakle ne kao znanost o čovjeku u strogom smislu, nego kao forum na kojemu se sabiru znanja i spoznaje iz različitih izvora znanstvenog istraživanja (npr. filozofije, teologije, biologije, medicine, kulturologije, itd.). To konkretno znači da, na primjer, filozofska antropologija i biologijska antropologija imaju zajednički materijalni objekt (ljudsko biće), ali različiti formalni objekt ili pristup tome objektu. Iako istražuju jednu te istu stvarnost, taj stvarnosti pristupaju različito te su im, posljedično, i rezultati istraživanja različiti. Rezultati se mogu dvojako shvatiti u njihovoj funkciji, to jest mogu postojati dva oprečna odgovora na temeljno pitanje čemu služe rezultati istraživanja čovjeka u filozofiji i u biologiji. Prvo, filozofija i biologija zajedničkim, iako formalno odvojenim naporima rade na što boljem i temeljitijem razumijevanju čovjeka u totalitetu. Čovjeka kao cjelinu, to jest u totalitetu nije moguće drugačije shvatiti osim ako se najprije ne ponude pojedinačni znanstveno utemeljeni odgovori na pitanje o njegovim pojedinim dijelovima, priznajući i tada da kad se istraže svi pojedinačni dijelovi čovjeka, na kraju on sam kao cjelina opet znači mnogo više od pukog zbroja znanja o pojedinačnim dijelovima. Prema tome, istraživanje čovjeka ne može se zaustaviti niti na jednom formalno-spoznajnom rezultatu, a da se istodobno ne smatra konačnom riječi o čovjeku. Drugo, i filozofija i biologija ostaju zatvorene pred drugačijim istraživanjima te svaka neovisno o drugoj nudi odgovor na pitanje o smislu i značenju čovjeka kao cjeline, to jest o njegovu totalitetu. Tu je razvidna logika znanstvenog hegemonizma. Naime, holistički pristup kakav zagovaramo ne dopušta redukcionizam samo na jednoj spoznajno-metodičkoj razini stvarnosti (na primjer, u biologiji biologizam, a u filozofiji filozofski naturalizam), nego ne dopušta nikakav redukcionizam. Redukcionizam koji želi sve spoznaje svesti na neki zajednički princip

radikalno je suprotstavljen holističkom pristupu koji ne dopušta skok iz pojedinačnog u opće, to jest iz parcijalnog u cjelovito. Cjelina znači mnogo više od pukog zbroja njezinih dijelova. Čovjek u totalitetu, stoga, nipošto nije samo zbroj, po načelu «more geometrico», svojih atoma, molekula, stanica, tkiva, organa i sustava te načina njihova funkcioniranja. Toga je bio svjestan J. C. Smuts kad je 1926. godine prvi put naznačio i razradio potrebu holističkog pristupa u biologiji. Jasno, Smuts je od holističkog pristupa razradio također i »holizam«. Taj podatak je manje važan za nas ovdje. Nadalje, prethodno spomenutoga je bio svjestan također i V. von Weizsäcker kad je u svom poimanju medicine općenito, filozofije medicine i medicinske antropologije posebno, inzistirao na holističkom pristupu.² Kolika je važnost holističkog pristupa u suvremenoj medicini najbolje se može vidjeti iz činjenice da, na primjer, u SAD-u i drugim razvijenim zemljama postoji preko stotinu i dvadeset stručnih medicinskih društava, što odgovara ukupnom broju tradicionalnih i suvremenih medicinskih disciplina, subdisciplina i specijalizacija. Tako fragmentiranoj medicini, kao znanosti o ljudskom organizmu, prevenciji, otkrivanju i liječenju bolesti, holistički pristup se danas nameće kao *conditio sine qua non* uspješnog liječenja svih vrsta patologija. Naime, već duže vremena sazrijeva svijest, a to se vrijeme podudara s postupnim nadilaženjem medicinskog prirodnoznanstvenog mehanicizma i naturalizma, da za učinkovito i uspješno liječenje uopće nije dovoljno samo poznavanje patologije, nego i pacijenta kao osobe pogođene patologijom. Treba imati na umu da je nastanak svega toga mnoštva medicinskih disciplina, subdisciplina i specijalizacija uvjetovao sam čovjek, bilo kao liječnik (ponuda) u potrazi za medicinskim znanjima i spoznajama bilo kao pacijent (potražnja) u nadi za izlječenjem. Prema tome, ukupan zbroj svih specijalističkih medicinskih znanja i spoznaja, po načelu »more geometrico«, ne rezultira znanjem i spoznajom o čovjeku-pacijentu u totalitetu. To isto vrijedi i za biologijske znanosti koje se posljednjih desetljeća sve više fragmentiraju, osobito zbog svestranog razvoja ekologije, genetike i molekularne biologije te primjene dviju posljednjih na poljima medicine, poljoprivrede, farmakologije, prehrambene industrije i biotehnike uopće. Valja, međutim, naglasiti da priželjkivani holistički pristup stvarnosti najprije treba zaživjeti u okrilju pojedine znanosti. Kada, na primjer, liječnici govore o interdisciplinarnom dijalogu, pod time najčešće podrazumijevaju dijalog između različitih medicinskih disciplina i specijalizacija. Tako je isto s biologima, ali i sa svim drugim znanstvenicima koji svakodnevno žive iskustvo fragmentacije svoje znanosti i znanosti uopće. Prema tome, priželjkivani holistički pristup i interdisciplinarni dijalog trebaju se najprije dogoditi u okrilju pojedine znanosti, jer je to preduvjet za izlaženje iz vlastitog ograničenja i ulazak u »javnu arenu« koju predviđa bioetika. Slučaj fragmentacije znanosti nije samo evidentan u prirodnim znanostima, osobito biologijskim i medicinskim, nego se on evidentira i u društvenim i humanističkim znanostima. Od fragmentacije nije izuzeta ni teologija. Kada njemački teolog P. Hünemann govori o profilu suvremenog teologa, tada ističe »da bi netko bio *doctus*, obrazovan u *sacra doctrina*, potrebno mu je znanje i *suvereno vladanje metodom*. S obzirom na obje stvari, stvorile su se

² Usp. Viktor von WEIZSÄCKER, *Filosofia della medicina*, Milano, Guerini e associati, 1990; također usp. Sandro SPINSANTI, *Guarire tutto l'uomo. La medicina antropologica di Viktor von Weizsäcker*, Cinisello Balsamo (Mi), Edizioni Paoline, 1988.

specijalizacije na visokoj razini. (...) Praktične teološke discipline predstavljaju prema srednjovjekovnom kanonu teologije ili prema novovjekim početnim diferencijacijama potpunu novost.³ A da bi se prevladale poteškoće što ih fragmentacija teološke znanosti nameće, potrebno je da teolog u prvom redu različite teološke discipline drži na okupu na način da nikad ne izgubi jedinstveni formalni vidik teološke znanosti pod utjecajem mnoštva različitih metoda posuđenih od drugih znanstvenih disciplina kojima se služi. Također treba tražiti konsenzus u zboru teologa oko najvažnijih i odlučujućih teoloških znanja.⁴ Time se definitivno uklanja jednostrana napast da teolog kod drugih propituje potrebe i mogućnosti promjene, a sebe i svoju znanost preskoči. Teolog, prije nego od drugih zatraži holistički pristup i interdisciplinarni dijalog te izlazak u »javnu arenu«, treba i sam poraditi na izgradnji i oblikovanju holističkog pristupa te na promaknuću interdisciplinarnog dijaloga među teološkim disciplinama. Tvrdnja da je čovjek slika Božja ne ispričava niti teologiju niti teologe da porade na spomenutim dvama važnim projektima u okvirima vlastite znanosti, jer su to *conditiones sine quae non* koji jamče ulazak u »javnu arenu« kakvu predviđa bioetika i određeni uspjeh u njoj.

Od posebne je i neposredne važnosti za filozofiju, a onda posredno i za teologiju, da pokuša nadići dva negativna fenomena. Prvo, filozofija, (namjerno kažemo filozofija, a ne filozofi da izbjegnemo dociranje), treba konačno raskrstiti s povijesnim uvjetovanostima »kartezijanske shizme« stvarnosti na *res cogitans* i *res extensa*. Time se uopće ne želi negirati Descartesovo »očinstvo« autonomije znanosti, moderne filozofije i modernog mišljenja, već se samo skreće pozornost na paralelne dalekosežne negativne posljedice koje je taj obrat imao na razvoj znanosti, filozofije i društva nakon Descartesa do danas. Teocentizam je zamijenjen antropocentrizmom, a danas se svom žestinom pledira za biocentizam. Ipak, a za one koji su skeptični prema biocentrizmu, valja reći da ima različitih biocentrizama, a među njima ima također mjesta za jedan koji drži mogućim da čovjek i u današnjim novim okolnostima ostane neokrnjen u svojoj osobnoj duhovnoj naravi, jer je, htjeli ne htjeli, ipak samo čovjek racionalni, svjesni i voljni tvorac u prirodi. Prema tome, NE biocentrizmu koji želi svesti čovjeka na istu razinu s amebom, ali DA biocentrizmu koji procjenjuje vrijednost amebe iz perspektive čovjekove racionalnosti i odgovornosti za život i prirodu u cjelini. Drugo, filozofija treba pronaći načine i mogućnosti povratka metafizici. No, to ne znači, što bi mnogi (zlo)namjernici pomislili, da se filozofija treba vratiti u zagrljaj teologije ili skolastike, već znači da valja prestati s podvaljivanjem pod metafiziku kojekakvih umotvorina koje umišljaju da rješavaju metafizičke probleme, a zapravo ih kompliciraju i odgađaju unedogled. Jedan od važnih koraka u smjeru oživljavanja filozofijske metafizike jest izbavljenje filozofije iz prividno »ljubavnog« zagrljaja prirodnih znanosti, jer su je upravo one svele na svoju sluškinju te pretvorile u filozofiju znanosti. Ispunjenjem tih dvaju uvjeta filozofija se može vratiti na velika vrata u akademski svijet te

³ Peter HÖNERMANN, Biti teolog – što to danas znači?, *Obnovljeni život*, 2002, LVII/3, 297–304, ovdje str. 300, (emfaze su u tekstu). Identična promišljanja vidi također u istome, *Communiter sint sacerdotes*. Uz sukob oko prikladnog profila za preuzimanje teološke katedre, *Svesci*, 1996, 87–88, 12–19, ovdje str. 16 (preuzeto iz *Theologische Quartalschrift*, Tübingen, 1996, 2, 124–137).

⁴ Usp. ondje, 300–301; također, ondje 17.

zauzeti ono mjesto koje joj tamo pripada – kraljice humanističkih znanosti. Sve je to od presudne važnosti za percepciju mjesta i uloge etike kao eminentno filozofske discipline. Ne treba posebno čuditi činjenica što se već čitavo jedno stoljeće pišu traktati tzv. biološke etike.⁵ Istina, humana etika ima svoje biološke temelje, jer je čovjek i jedno i drugo, to jest i biološko i etičko biće. No, ako se etička epistemologija nadomjesti biološkom epistemologijom tout court, tada nije od presudno važna činjenica da se tu radi o biologizaciji – «animalizaciji» – etike, nego o hegemoniji biologijskih znanosti nad filozofskom etikom za koju (hegemoniju) je rečeno da je nepoželjna iz perspektive priželjkivanog holističkog pristupa stvarnosti te pogubna za interdisciplinarni dijalog kakav zahtijeva bioetika.

Drugi niz pretpostavki

Započeti poglavlje o otvorenoj valorizaciji bioetike može se iz različitih perspektiva i polazišta. No, čini se, ipak, da je najprikladnije, da ne kažemo najdjelotvornije, taj posao započeti s valorizacijom bioetičke svijesti. O kakvoj se zapravo svijesti radi? Može li se ona zaustaviti na pukoj spoznaji da postoji riječ bioetika ili na poznavanju nekih sadržaja kojima se bioetika bavi? Je li dovoljno objavljivati iz područja bioetičkih tema i dilema ili sudjelovati na skupovima naslovljenim kao «bioetički»? Na sva ta pitanja odgovor je negativan, to jest bioetička svijest se uopće ne iscrpljuje na pukom saznanju da bioetika postoji i na spisateljskom djelovanju na polju bioetike. Bioetička svijest pretpostavlja poznavanje osnovnih uzroka, bližih ili daljnjih, nastanka bioetike te njezine metode i osnovnih ciljeva koje je preuzela, a sve to radi oživotvorenja autentične bioetičke svijesti. Bioetička svijest, naime, ne uključuje samo te dvije temeljne pretpostavke, već bitno uključuje aktivno djelovanje za ostvarenje bioetičkih ciljeva, prepoznatih kao otkrivanje novih vrijednosti i sprečavanje gomilanja događanja s destruktivnim posljedicama. Sljedeće uzroke nastanka bioetike valja tražiti u dalekoj prošlosti i to u razdoblju nastanka modernih prirodnih znanosti i filozofije. Među tim uzrocima se razabire fundamentalno odvajanje svjesnog od protežnog (R. Descartes) što je završilo u jednostranom antropocentrizmu dogmatskoga tipa s uzdizanjem čovjeka na štetu ostatka prirode. Zatim se razabire projekt totalnog čovjekova ovladavanja prirodom pod geslom »znanje je moć« (F. Bacon) do svijesti da povećanje znanja o materijalnom svijetu i povećanje čovjekove moći nad prirodom (tehnika) stoje u proporcionalnom odnosu, što je završilo s nekontroliranim razvojem znanosti i tehnike uz nebrojene negativne posljedice. Nadalje, istiskivanje religije iz istraživanja i spoznavanja svijeta i čovjeka dovelo je do razvoja svijesti o samodostatnosti prirodnih znanosti u davanju odgovora na temeljna ljudska pitanja, što je završilo s gubitkom egzistencijalnog smisla i orijentacije suvremenog čovjeka. Konačno, proglašenje autonomije etike (I. Kant) bez zadržke je urodilo plodom samodostatnog moralnog subjekta koji je samome sebi zakonodavac, što je završilo s moralnim individualizmom i birokratskim mentalitetom menadžera iza kojega se krije *homo mensura* svima pod vidom društveno-ekonomske uspješnosti. Bliže uzroke nastanka bioetike valja tražiti među posljedicama prethodnih, to jest daljnjih uzroka. Tu je prije svega totalna

⁵ Na primjer: usp. George C. WILLIAMS, *Adaptation and Natural Selection*, Princeton, Princeton University Press, 1966, ²1988.

objektivizacija svega na štetu subjektivnoga ili, drugim riječima, čovjek kao subjekt je postao sam žrtva svojih istraživanja i eksperimentiranja – postao je objekt u rukama znanstvenika i tehnokrata. Poboljšanje životnih uvjeta i standarda povezano je po načelu proporcionalnosti s pogoršanjem životnih uvjeta i standarda. I to na dvostrukoj razini. Na nacionalnoj razini bogate zemlje gube bitku s porastom kriminala, nemoralna i apatije. Na međunarodnoj razini bogate zemlje su sve bogatije, a siromašne sve siromašnije bez izgleda za skoro poboljšanje stanja. Znanstveno-tehnički napredak je stavio na raspolaganje suvremenom čovječanstvu zadivljujuća sredstva za brže kretanje i lakši rad, učinkovitiju proizvodnju, bolje predviđanje, ugodniji život, itd. No, sva ta sredstva nose nebrojene negativne posljedice koje se očituju u pretjeranom zagađenju okoliša i eksploataciji prirodnih rezervi, u opasnosti od samouništenja (atomske oružje), u totalnoj ovisnosti o tehničkim pomagalima i strojevima, u gubitku osjećaja za prirodno te konačno u sve dubljoj duhovnoj i moralnoj krizi i praznini. Osobito su prepoznatljivi uzroci nastanka bioetike na medicinskom polju, i to zbog zlouporabe medicine u rasističke i ideološke svrhe i zbog njezine totalne tehnifikacije s posljedicama dehumanizacije i fragmentacije. Dakle, bioetička svijest počiva na tim spoznajama. Ona podrazumijeva zrelu i odgovornu odluku sa zaokretom utemeljenom na svijesti da tako više ne može ići dalje. Ukratko, jezgra bioetičke svijesti je odgovornost za očuvanje temeljnih moralnih i duhovnih vrijednosti bez kojih nema razvoja po mjeri čovjeka i očuvanja prirode i okoliša za buduće generacije te opstanka same ljudske vrste.

Uočava se da bioetička svijest treba biti sastavljena od različitih spoznaja, onih čije podrijetlo pronalazimo u povijesti i onih koje svoje podrijetlo vuku iz suvremenosti. Bioetička svijest, nadalje, skreće pozornost na činjenicu da stare podjele, netrpeljivosti i optužbe treba zamijeniti dijalogom, tolerancijom i poštivanjem različitosti. Najbolja potvrda bioetičke svijesti otkriva se u spoznaji da bioetika zahtijeva ravnopravni i konstruktivni dijalog, otvoren kritici, između prirodnih znanosti zajedno s medicinom, s jedne, te društvenih i humanističkih znanosti, s druge strane. No, tu su također i tehničke znanosti. Potrebno je i njih uzeti u obzir, budući da bioetička problematika seže u područje različitih tehnika i tehnologija. Stoga, da bi zaživjela bioetička svijest, potrebno je, naime, poraditi na stvaranju holističkog pristupa stvarnosti, jer to je preduvjet opstanka same bioetike. Ako čemu služi projekt susretanja i dijaloga prirodnih znanosti, medicine, filozofije, teologije, prava, sociologije, politologije i inženjerstva, onda je to da se suvremena fragmentacija znanosti, posljedično, fragmentacija znanja i spoznaja prevlada holističkim pristupom stvarnosti. Bioetika zahtijeva i nudi upravo to, naime, da zaživi holistička svijest, a to znači da se shvati i prihvati da stvarnost ostaje uvijek samo jedna i nakon što se promatra, analizira i istražuje iz različitih znanstveno-metodičkih rakursa s pripadajućim epistemologijama. Stoga je teško očekivati od bioetike da posreduje rezultate svojih istraživanja sve dok nije zaživjela svijest o holističkom pristupu stvarnosti. Drugim riječima, holistička svijest i bioetička svijest povezane su po načelu spojenih posuda. Što je razvijenija i izraženija holistička svijest, to će lakše i učinkovitije doći do izražaja bioetička svijest, ali i obrnuto. Jednostavno, jedna bez druge ne ide. Pretpostavke za izgradnju holističke svijesti treba najprije tražiti u nadilaženju znanstvene hegemonije. Bioetika kao sastavljeni neologizam već

na prvi pogled sugerira dva važna područja ljudskog istraživanja. To su biološke znanosti i etička znanost. Kako je moguće očekivati da bioetika, kao svijest i kao disciplina, zaživi, ako se barem načelno ne zna u kakvom su odnosu »bio« i »etika« unutar jedinstvenog smisla i značenja bioetike. Jasno je da se odnosi među njima mogu urediti različito, jer niti s jedne (»bio«) niti s druge strane (»etika«) ne vlada jednoznačnost pojmova, koncepcija i shvaćanja. Ta spoznaja još uvijek ne mora predstavljati ozbiljan problem. Svjesni smo i poteškoća povezanih s činjenicom da se tu radi o složenom susretu između biologije kao egzaktne znanosti i etike kao normativno-vrijednosne znanosti.

Ozbiljan problem je *sic et simpliciter* prikrivena ili otvorena hegemonija pojedine znanosti s pretenzijama, točno kako to sugerira riječ hegemonija, da prevlada nad drugim znanostima do granica poništavanja. Ako bi se to dogodilo, bez obzira s koje strane dolazile hegemonističke pretenzije, tada se više ne bi moglo govoriti o bioetici, jer bioetika uključuje sastavnice »bio« i »etika« na sasvim prepoznatljiv i jasan način. To konkretno znači da bioetika predviđa i omogućava susret između bioloških znanja i spoznaja i etičkih znanja i spoznaja, ali ne u svrhu njihova miješanja do konačnog gubitka identiteta, nego u svrhu njihova stavljanja u odnos. Najprije, u dijaloški odnos, jer je to preduvjet očuvanja specifičnosti pojedinog znanja i same bioetičke discipline, a zatim u normativno-vrijednosni odnos. Cilj je bioetike, naime, oblikovati bioetičko znanje s obvezujućim i normativnim karakterom. Stvari se još više, govoreći uvjetno, kompliciraju pri spoznaji da bioetika ne pretpostavlja samo vezu između biologijskih znanosti i filozofije (etike), već pretpostavlja također povezanost i s drugim područjima ljudskog istraživanja i spoznavanja. Specifičnost bioetičkog fenomena se sastoji u tome da on nema samo biološke i etičke već i političke, pravne, društvene, religiozne, tehničke i komunikacijske dimenzije. U povezanosti tolikog broja različitih znanosti s pripadajućim znanjima i spoznaja o nadilaženju hegemonije pojedine znanosti se nameće kao *conditio sine qua non* da bi bioetika uopće mogla zaživjeti. Istaknuto je već da za odnos biologijskih znanosti i etičke znanosti postoje poteškoće u određivanju njegova temeljnog smisla i značenja. Već su poznati prijedlozi da naglasak bude na biološkim znanjima i spoznajama, iako se time ne žele do kraja poništiti etička znanja i spoznaje.⁶ Rezultat takva pristupa je biocentrizam koji ne treba a priori odbaciti, ako ide za tim da revalorizira u pozitivnom smislu tradicionalni antropocentrizam dogmatskoga tipa koji naglašava *solus homo*. Aluzija je amblematična i sugestivna. No, biocentrizam koji bi išao u drugu krajnost, pokušavajući izbrisati sve razlike koje postoje između pojedinih razina života i vrsta u prirodi, treba odbaciti, jer to nije ništa drugo do li antropocentrizam dogmatskoga tipa samo s drugim predznakom – to jest biocentrizam koji naglašava *sola vita*. Da bi spriječila prevlast jedne znanosti nad drugima, bioetika je za svoje područje izgradila metodu istraživanja koju je utemeljila na interdisciplinarnosti.

Bioetički dijalog je u prvom redu interdisciplinarni dijalog. Za razliku od interdisciplinarnog dijaloga unutar pojedine fragmentirane i krajnje

⁶ Na primjer: usp. Van Rensselaer POTTER, *Bioethics: Bridge to the Future*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1971. Također usp. isti, *Global Bioethics. Building on the Leopold Legacy*, East Lansing (Mich), Michigan State University Press, 1988.

specijalizirane znanosti, koji ne podrazumijeva izlaženje izvan okvira znanstveno-metodičkog, to jest formalnog rakursa dotične znanosti, bioetički interdisciplinarni dijalog ima epistemološke implikacije. Naime, u pronalazenju adekvatne metode istraživanja koja bi istodobno bila i prikladna i specifična za bioetiku, najbolje rješenje se vidi u interdisciplinarnoj postavi te metode. Interdisciplinarna bioetička metoda istodobno legitimira različite znanstveno-metodičke pristupe jednom te istom fenomenu i odatle proizišla znanja i spoznaje te omogućava oblikovanje jedinstvenog bioetičkog znanja koje nema izvor samo u jednom, nego u različitim formalnim pristupima tom fenomenu. Interdisciplinarna bioetička metoda, stoga, nije samo jedinstvena po tome što joj nema presedana u povijesti ljudskog istraživanja, nego i po tome što zahtijeva određeno umijeće u raspolaganju s cijelom plejadom znanja i spoznaja u svrhu stvaranja jedinstvenog znanja s normativnim i vrijednosnim implikacijama. Pri tome je važno imati na umu da je bioetika nastala iz potrebe da se nagomilani problemi prouzročeni znanstveno-tehničkim napretkom počnu rješavati uz pomoć približavanja prirodnih i tehničkih znanosti humanističkim i društvenim znanostima. Da se projekt bioetike ne bi raspao na samom početku ili da se ne bi razvodnio u kakofoniji raznorodnih glasova, bioetika je posegnula za interdisciplinarnom metodom kao svojim temeljnim epistemološkim polazištem, otklanjajući na taj način opasnost od hegemonije jedne znanosti nad drugima te sprečavajući kakofoniju različitih znanja i spoznaja.

Zaštitni znak bioetike je dijalog ili, još određenije, interdisciplinarni dijalog. To je zahtjevna konstrukcija. Jasno je već pri susretu sa specifičnim značenjem interdisciplinarnosti što ga ono poprima u bioetici, da je zadaća zahtjevna, a kamo li kad se još tome doda dijalog kao *conditio sine qua non* da bi bioetička interdisciplinarnost mogla uopće zaživjeti. Potrebno se konkretnije i točnije odrediti što se tiče smisla i značenja dijaloga. Dijalog izvorno znači razgovor udvoje. No, kakav tip razgovora? Je li to polemički, kritički, poučni, informativni ili neki drugi tip razgovora? Bioetika, istina, ne određuje unaprijed tip razgovora, jer omogućava da ovisno o okolnostima, potrebama i ciljevima s jednakim izgledima zaživi svaki tip razgovora među stranama u bioetičkom dijalogu. Međutim, jasno je da nema bioetike bez dijaloga. Naime, kako bi bilo moguće uspostaviti interdisciplinarnost bez dijaloga? Da bi interdisciplinarni dijalog mogao uopće zaživjeti, potrebno je prethodno shvatiti smisao dijaloga kao cilja, a ne kao pukog sredstva. Razgovor u kojemu koristimo riječi uglavnom ima instrumentalno značenje, jer putem razgovora i riječi posredujemo određenu poruku, znanje, misao, nakanu, itd. Bioetika bi se raspala kada bi se smisao interdisciplinarnog dijaloga zaustavio samo na instrumentalnom značenju. Interdisciplinarni dijalog impliciran u samoj metodi bioetičke discipline ima također fundamentalno značenje. Možemo pretvoriti dijalog, to jest razgovor u nešto drugo što nije dijalog u pravom smislu riječi, no kad se radi o bioetici od presudne je važnosti da se shvati kako dijalog nikada ne može biti puko sredstvo u rukama sudionika ili, pak, lijepa riječ da bi se zamaskirali prljavi interesi i/ili ciljevi sugovornika. Dijalog stoga treba zadržati fundamentalno značenje kako se radi o bioetici. Ono se očituje u neskrivenom priznanju zajedničkog dobra (cilja) kojega želi postići bioetika. Cilj bioetike nije da postane puko sredstvo niti prirodnih znanosti niti političke oligarhije niti raznorodnih udruga civilnog društva niti stručnih društava niti religijskih

zajednica, nego je smisao i cilj bioetike da upravo sve te sastavnice društva dovede za zajednički stol i «natjera» ih na otvoreni dijalog iz kojega će postati razvidno što tko hoće i je li to što hoće na tragu svih preduvjeta što ih bioetika nameće da bi uopće opstala kao bioetika. Bioetika je po svojem najintimnijem epistemološkom određenju antihegemonistička, antidogmatska i antiideološka disciplina. Ona je, naprotiv, dijaloška, kritička i tolerantna disciplina. Što se tiče dijaloške dimenzije bioetike već su neke stvari razjašnjene. Što se tiče kritičke dimenzije bioetike valja naglasiti da u susretu različitih znanosti, znanja, spoznaja i institucija kritička instancija upozorava da će svaka improvizacija i omalovažavanje bioetičke discipline biti kažnjeni putem javne kritike, s jedne strane, te zahtijeva da se u bioetički dijalog uđe dobro pripremljen i tolerantan prema drugačijim mišljenjima i stavovima, s druge strane.

Odatle proizlazi jedna važna dimenzija bioetike koju neki nazivaju pluriperspektivizam.⁷ Ideja pluriperspektivizma značajno proširuje ideju interdisciplinarnosti. Naime, sasvim je logično da različiti znanstveno-metodički pristupi stvarnosti rađaju različite poglede i vizije te iste stvarnosti. No, bioetika u pluralističkom okruženju ne smije, ako ne želi zanjekati samu sebe, zanemariti činjenicu da postoje različiti pogledi i vizije stvarnosti koji nemaju podrijetlo u nekom od znanstveno-metodičkih pristupa, već u osobnom ili društvenom naslijeđu, odgoju, kulturi, religiji ili tradiciji koji se prihvaćaju kao izvori vrijednosti. Pluriperspektivizam, stoga, osim što legitimira vrijednosni i moralni, legitimira također i kulturološki, tradicijski, civilizacijski i religijski pluralizam. Da bi priželjkivana pluriperspektivnost mogla praktično zaživjeti, potrebno je ozbiljno uzimanje u obzir vrijednosti tolerancije. Tolerancija ništa manje nije važna i za interdisciplinarni bioetički dijalog u okvirima epistemološke zadanosti bioetičke discipline. Međutim, vrijednost tolerancije na praktičnoj razini ne može nadomjestiti ili zamijeniti sve ostale vrijednosti, a pogotovo ne fundamentalne vrijednosti koje su najčešće na bioetičkom polju istraživanja, kao što su duhovna narav ljudske osobe i njezino dostojanstvo, tjelesni život i integritet, dijalog, solidarnost, društvenost, opće dobro i istina. Drugim riječima, u ime tolerancije ne mogu se poreći neke temeljnije i važnije vrijednosti, jer bi time tolerancija postala svrha samoj sebi, a ne snošljivom suživotu onih koji različito misle i vjeruju. Tolerancija mora biti popraćena s izgrađenim i razvijenim osjećajem odgovornosti, a odgovornosti nema tamo gdje nema slobode. Upravo je sloboda temeljni preduvjet za razlike među pojedincima i skupinama, jer upravo postojanje razlika među ljudima potvrđuje da se čovjek kao slobodno biće može različito odrediti u stvarnom životu. Važno je imati na umu da niti jedan čovjek na našem planetu nije birao niti obitelj niti mjesto svoga rođenja niti naciju niti rasu niti boju kože, a velika većina ljudi nije birala niti religiju niti sustav vrijednosti niti jezik niti kulturu niti tradiciju, nego su jednostavno bez mogućnosti izbora u prvom slučaju, a pod spletom okolnosti u drugom slučaju odrasli i postali to što jesu. Time se uopće ne sugerira poziv na relativizaciju osobnih stavova i uvjerenja, osobito onih utemeljenih na vjerskim istinama i etičkim načelima,

⁷ Usp. Ante ČOVIĆ, *Etika i bioetika*, u: isti (ur.), *Izazovi bioetike*. Zbornik radova međunarodnog simpozija «Izazovi bioetike», održanog u sklopu VII. dana Frane Petrića u Cresu, od 30. kolovoza do 02. rujna 1998, Zagreb, Hrvatsko filozofsko društvo – Pergamena, 2000, 97–115, ovdje str. 112.

ali se sugerira poziv na odnos s različitima od sebe na temeljima tolerancije, dijaloga i poštovanja. Kad se to ima na umu onda je doista besmisleno u današnjem dobu oplakivati činjenični pluralizam u pojedinom društvu ili svijetu koji se sve više globalizira i postaje selo. Kao da je činjenični pluralizam u novim povijesnim okolnostima nešto što je tko svjesno i namjerno skrivio. Daleko od toga da u suvremenim društvima s proklamiranim liberalnim individualizmom nema osobne odgovornosti za traženje prava na pomalo čudna i sasvim ekstravagantna ponašanja i stavove. No, najgore što bi se moglo dogoditi u obrani nekih tradicionalnih i novih vrijednosti jest to da ugušimo ljudsku slobodu do te mjere da čovjek na kraju postane neslobodan. Takve rabote su stvar prošlih, nadidenih i poraženih ideologija. U novim povijesnim okolnostima u kojima prepoznajemo nove vrijednosti kao što su demokracija, pluralizam, dijalog, tolerancija, interdisciplinarnost, globalizacija te vrednovanje ljudske slobode, moralnog čina, ljudskih prava i dostojanstva u novom svjetlu, treba također osvijestiti vrijednost odgovornosti. Iako se zbog učestale upotrebe riječi *odgovornost* danas lako može steći dojam da je ona uvijek tijekom povijesti imala iste naglaske, valja ipak reći da ona tek u našem stoljeću ulazi u žarište etičkih rasprava, a upućuje na promijenjeni odnos prema metafizici, nakon što je poljuljan tradicionalni pojam dužnosti koji je u svojem temelju imao ideju metafizike sa statičnim i nepromjenjivim promišljanjem bitka. Odgovornost, sa svoje strane, implicira metafiziku koja misli bitak pojmovima dinamičnosti, promjenjivosti i krhkosti, a to posljedično znači da čovjek pred svijetom, ljudima i institucijama, zakonima i običajima zauzima odgovoran stav na temelju uzajamnosti odnosa. Odgovoran stav je, međutim, moguće zauzeti samo u slobodi.⁸ Prema tome, nema odgovornosti bez slobode. Upravo zato je važno valorizirati ljudsku slobodu u novonastalim društvenim okolnostima. Sloboda se više ne može ograničavati samo vanjskim vezama poslušnosti autoritetu i izvršavanjem objektiviranih dužnosti, nego ju je potrebno valorizirati tako da pojedinac postane svjestan sebe kao slobodnog bića u kontekstu osobne odgovornosti. Sloboda bez odgovornosti vodi u anarhiju. Odgovornost bez slobode je čista besmislica. Stoga je o tome potrebno voditi računa kad se ulazi u bioetičku arenu. U njoj se susreće snažna valorizacija odgovornosti i slobode. Svijet je podložan različitim mijenama i promjenama, te ljudska egzistencija u takvom svijetu više ne može biti mišljena statičnim i nepromjenjivim pojmovima, a da se za to ne snose posljedice. Ustrajno pozivanje na dužnosti, prirodni zakon, kozmički red, itd., vodi u anakronizam i zaostalost. Potrebno je prihvatiti novu sliku svijeta da bi se prepoznale nove vrijednosti u njihovom fundamentalnom značenju. U protivnome, nove vrijednosti će se samo retorički proklamirati s «figom u džepu» do prve prigode kad se bude mogao opet nametnuti stari statički poredak stvari. Iz tog konteksta bioetika izlazi kao instancija koja u središte stavlja odgovornost. Pri tome se ne poziva u prvom redu na autoritete pojedinih osoba, skupina ili institucija, nego na samosvijest i slobodu pojedinca. To je delikatan zadatak budući da suvremeni liberalni individualizam sa svojom divinizacijom autonomije

⁸ Usp. Ante VUČKOVIĆ, Pojam odgovornosti, u: Bože VULETA – Ante VUČKOVIĆ (ur.), *Odgovornost za život*. Zbornik radova znanstvenog simpozija održanog u Baškoj Vodi, od 1. do 03. listopada 1999, Split, Franjevački institut za kulturu mira, 2000, 17-28, ovdje str. 18-19.

subjekta snažno doprinosi raslojavanju, relativizaciji i poništavanju nekih prokušanih vrijednosti. Bioetika nastoji raditi suprotno takvoj tendenciji. Prema tome, strah skeptika od bioetike kao od još jedne podvale i obmane suvremenog liberalnog individualizma nije niti opravdan niti utemeljen. Bioetika je nastala kao reakcija na raslojavanje, relativizaciju i poništavanje nekih osnovnih vrijednosti. Štoviše, bioetika svojim pristupom suvremenim moralnim fenomenima čovjeka stavlja u sasvim drugačiji položaj. Današnji čovjek treba biti otvoren prema različitim od sebe, jer mu ih bioetika približava. Osim toga, bioetika ukazuje na globalne probleme, to jest na probleme koji svoj uzrok možda imaju na jednom mjestu, no zahvaćaju čitavo čovječanstvo. Prisjetimo se terorizma i bioterizma. I jedan i drugi su nastali kao reakcija na određenu akciju. Akcija-uzrok im je prvenstveno u egoističkim i hegemonističkim prijetnjama velikih, bogatih, tehnološki razvijenih i do zuba naoružanih zemalja. Reakcija-posljedica im je u raspirenom fundamentalizmu i (bio)terorizmu. Da se razumijemo, ubojiti antraks su proizvele razvijene zemlje, ali ne za primjenu na svojem, već na tuđem teritoriju. Ishod nam je dobro poznat iz događanja s kraja 2001. godine u SAD-u. Prema tome, ne može se više deklarativno živjeti u svijetu kao globalnom selu, a misliti da je naša metropola najvažnija u tom svijetu. To je svojevrsna obmana budući da se upada u kontradikciju tako što se jedan grad drži većim i važnijim od čitavoga svijeta. Svijet je globalno selo. U takvim povijesnim i društvenim okolnostima bioetika nosi snažnu poruku o potrebi preuzimanja odgovornosti za bolju kvalitetu života svih, a ne samo odabranih.

Razrada prijedloga projekta

Ne treba gajiti iluzije da prijedlog projekta sveučilišnog Centra za bioetiku može zaživjeti u pravom smislu a da se ozbiljno ne uzmu u obzir sve dimenzije prethodnih pretpostavki. Potrebna je promijenjena svijest o odnosima među znanostima i znanstvenim disciplinama. Potrebno je pozitivno vrednovati bioetiku koja u svojim istraživanjima i ciljevima obilno doprinosi stvaranju nove svijesti. Dakle, ovaj prijedlog može zaživjeti samo u okolnostima u kojima relevantne institucije i osobe žive snagom nove svijesti koja prepoznaje projekt kao istinski izazov i neodgodivi zahtjev vremena u kojemu živimo i djelujemo.

Ustrojstvo Centra

Centar za bioetiku poštuje sve zahtjeve bioetičke discipline. On se praktično ustrojava po načelu funkcionalnosti i svrhovitosti. To znači da ustrojstvo odgovara na dva temeljna pitanja. Prvo, kako funkcionira? Drugo, čemu služi? Osnovne komponente Centra su:

1. Znanstveno-akademska
2. Izdavačko-prevoditeljska
3. Medicinsko-klinička
4. Društveno-pravna

Predloženi redoslijed ima funkcionalno značenje. No, podimo redom. Centar za bioetiku se ustrojava tako da u sebi sadrži i istodobno povezuje četiri temeljne komponente. Prva komponenta je znanstveno-akademska, jer Centar u sastavu Sveučilišta treba odgovoriti na zahtjeve koji proizlaze iz

mjesta, uloge, važnosti i svrhe najviše znanstvene i odgojno-obrazovne institucije – Sveučilišta.

Znanstveno-akademska komponenta

Ključ po kojemu se organizira znanstveno-akademska komponenta Centra skriven je u drugoj pretpostavci. Ondje je istaknuto da je interdisciplinarnost epistemološki moment bioetike. Prema tome, ustrojavanje znanstveno-akademske komponente vrši se po načelu interdisciplinarnosti, uvažavajući redosljed što ga nameće sama bioetika. Iz toga slijedi da osnovne znanstveno-akademske komponente Centra moraju biti biologijske znanosti i filozofija. Bioetika po svojem unutarnjem određenju zahtijeva holistički pristup stvarnosti. Moralnih fenomena kojima se bioetika posvećuje u svojim istraživanjima ima na pretek. Teško ih je sve nabrojiti. Spomenut ćemo samo neke tematske cjeline kao što su: planiranje obitelji i rađanje, izvantjelesna oplodnja, status ljudskog embrija, pobačaj, genetički inženjering, istraživanja na humanom genomu, terapija gena, istraživanja na ljudskim bićima, transplantacijska medicina, palijativna medicina, eutanazija, odnos liječnik-pacijent, prava pacijenta, zdravstvena skrb, zdravstveni sustav, raspodjela zdravstvenih resursa, (bio)etička povjerenstva, ekologija, zaštita okoliša, itd. Sve nabrojene teme imaju snažne vrijednosne, svjetonazorne i religijske implikacije. Stoga je uz filozofiju i teologiju zajamčeno mjesto unutar znanstveno-akademske komponente. Ali ne samo teologiji. Boljim uvidom u bioetičku problematiku, imajući pritom na umu interdisciplinarnost i holistički pristup, dolazi se do zaključka da za kvalitetno i učinkovito rješavanje bioetičkih tema i dilema trebaju također sociološka, politička, pravna i tehnička znanja. Stoga pravo, sociologija, politologija i inženjerstvo imaju rezervirano mjesto unutar znanstveno-akademske komponente. Iznesene bioetičke teme većim svojim dijelom proizlaze iz medicine i liječničke prakse. Nije nikakva loša namjera isticanje medicine i biomedicinskih znanosti na kraju ustrojstva znanstveno-akademske komponente Centra. Dakle, ustrojstvo Centra glede zastupljenosti znanosti izgledalo bi ovako: a) biologijske znanosti; b) medicina i biomedicinske znanosti; c) tehničke znanosti; d) sociologija; e) političke znanosti; f) pravo; g) filozofija; h) teologija.

Na Sveučilištu u Zagrebu, na primjer, postoje fakulteti, odsjeci i instituti svake od spomenutih znanosti i znanstvenih disciplina te se prijedlog projekta u segmentu znanstveno-akademske komponente Centra otkriva mogućim i, uz postojanje dobre volje, lako ostvarivim.

Izdavačko-prevoditeljska komponenta

Budući da se predviđa da će Centar okupljati znanstvenike i stručnjake iz različitih znanosti, udovoljavajući time u prvom redu zahtjevima bioetičke interdisciplinarnosti, njihova bi se svakodnevna djelatnost sastojala u realizaciji različitih znanstvenih projekata s nakanom da se objavljuju rezultati tih istraživanja u obliku knjiga, zbornika radova, izvještaja, članaka, prikaza, itd. Organizacijsko je i tehničko pitanje koliko bi osoba bilo angažirano punim radnim vremenom u Centru, no predviđa se da, osim administrativnih djelatnika i prevoditelja, djelatnici Centra budu ujedno angažirani u nastavničkim aktivnostima na Sveučilištu, to jest na pojedinim

fakultetima, odjecima i institutima, te na taj način budu od višestruke koristi za akademsku zajednicu. Slijedom toga izdavačko-prevoditeljska djelatnost je od primarne važnosti u radu Centra. Izrada i izdavanje vodiča, brošura, knjiga i iznad svega znanstvenog časopisa s međunarodnom recenzijom temeljne su zadaće izdavačko-prevoditeljske komponente. To znači da ono što je korisno i kvalitetno na stranim jezicima bude također prevedeno na hrvatski jezik i tako dostupno našem čitateljstvu. Časopis Centra bi bio nacionalnog i međunarodnog karaktera, a to znači da bi se tri puta godišnje pojavljivao na hrvatskom jeziku, a četvrti broj bi bio na engleskom u kojemu bi se, uz prijavljene članke, objavljivali također najbolji članci iz prethodna tri broja časopisa tekuće godine. Četvrti bi broj časopisa po opsegu i volumenu bio bogatiji i opširniji s posebnom rubrikom »hrvatske bioetičke vijesti« (»Croatian bioethical news«) te s obavijestima o važnim bioetičkim događanjima u Hrvatskoj i svijetu u nadolazećem razdoblju. Predviđa se da prevoditeljska služba u Centru bude ustrojena na načelima kvalitete, ekspeditivnosti, i znanstvene stručnosti. Službeni jezik bioetike na međunarodnoj razini, a po nekakvu nepisanu pravilu, je engleski. Naslov bi časopisa bio *Bioetička istraživanja u Hrvatskoj*, a *Croatian Journal of Bioethics* u engleskoj inačici.

Medicinsko-klinička komponenta

Iako je za izdavačko-prevoditeljsku komponentu Centra rečeno da ulazi u red primarnih djelatnosti, ipak je najdelikatnija i najzahtjevnija predložena medicinsko-klinička komponenta. Usmjerenost ove djelatnosti je na sve zdravstvene ustanove u Zagrebu i okolici koja gravitira Zagrebu. Najbliža suradnja Centra, radi znanstvene utemeljenosti i kompetencije, uspostavlja se s Medicinskim fakultetom, Sveučilišnom bolnicom i Školom narodnog zdravlja »Dr. Andrija Štampar«. Suradnja se tu ne zaustavlja, već se proteže na sve ostale zdravstvene ustanove, od bolnica, klinika i poliklinika do ustanova za primarnu zaštitu, rehabilitaciju, njegu bolesnika, itd. Osobitu suradnju Centar uspostavlja s Povjerenstvima za medicinsku etiku i deontologiju Hrvatske liječničke komore (HLK) i Hrvatskog liječničkog zbora (HLZ) te s drugim ustanovama, društvima i udrugama koje su u svojim djelatnostima usko povezane s medicinsko-kliničkom problematikom. U kontekstu ove komponente Centar bi imao tri temeljne zadaće. Prvo, sudjelovanje u rješavanju teških i složenih kliničkih problema putem davanja stručnih mišljenja, savjeta ili putem organiziranja stručnih sastanaka i/ili okruglih stolova u svrhu traženja adekvatnog rješenja utemeljenog na načelima biomedicinske etike, dobre kliničke prakse te na međunarodnim deklaracijama i konvencijama. Drugo, promicanje medicinske etike i deontologije u skladu s novim zahtjevima liječničke profesije te novim društvenim i zakonodavnim položajem medicine i liječnika, bilo kliničara bilo znanstvenika. Treće, permanentno obrazovanje članova (bio)etičkih povjerenstava, bilo onih fundamentalno-istraživačkog, kliničko-istraživačkog ili samo kliničko-deontološkog tipa. Djelatnost bi Centra u sklopu medicinsko-kliničke komponente utjecala najprije na integraciju medicine i medicinske prakse u širi društveno-kulturološki kontekst, zatim na izgradnju suradnje liječnika i medicinskog osoblja s drugim stručnjacima zainteresiranima za medicinsko-kliničke teme i dileme, te na pružanje različitih usluga, poput izdavaštva, stručnih mišljenja, ekspertiza i izjava,

raznim ustanovama, društvima i udrugama, od Ministarstva zdravstva, HLK i HLZ do udruga za prava pacijenata, te posebno nacionalnim (bio)etičkim povjerenstvima koja su po svojoj naravi usmjerena na kliničke teme.

Društveno-pravna komponenta

Opisano ustrojstvo i djelatnosti Centra jasno pokazuju da se niti misli niti planira institucija koja bi bila daleko od aktualnih potreba društva, zatvorena u rigidnu akademsku sferu djelovanja. Štoviše, društveno-pravna komponenta najbolje oslikava važnost i potrebu postojanja jednog Centra ovakvog tipa, ako se ima u vidu da djelatnosti ove komponente pokrivaju građanske, medijske, zakonodavne i promidžbene sfere. Centar treba imati snažnu i razvijenu infrastrukturu za komuniciranje neposredno s javnosti i preko sredstava za masovno priopćavanje. To znači da osim mogućnosti organiziranja javnih tribina po školama, gradovima, selima, gospodarskim subjektima i (ne)vladinim udrugama, postoje također mogućnosti kontaktiranja Centra, kao savjetodavne instancije, za davanje stručnih mišljenja i savjeta u konfliktnim situacijama u kojima se našao pojedinac. Komunikacija s medijima se predviđa na dvije razine. Prvo, putem davanja izjava za javnost u situacijama u kojima Centar smatra da se treba očitovati ili u kojima se smatra da to javnost od Centra očekuje. To posebno vrijedi za situacije u kojima se pojave važne informacije iz područja prirodnih znanosti i medicine, kako sa snažnim bioetičkim nabojem tako sa značenjem za dobrobit čitavog čovječanstva. Drugo, putem organiziranja novinskih konferencija u kojima se daju širi izvještaji i informacije za javnost od općedruštvenog značaja. U sklopu društveno-pravne komponente osobito važna djelatnost Centra je izrada ili poticanje izrade nacрта prijedloga zakona o važnim bioetičkim i biomedicinskim tematikama, davanje stručnih mišljenja i ekspertiza aktualnoj vlasti, bilo Saboru ili Vladi, u svrhu donošenja zaključaka ili uredbi po hitnom postupku, a glede sprečavanja štete, promicanja općeg dobra te zaštite prava i sloboda građana. U kontekstu ove komponente Centra odvijaju se još djelatnosti organiziranja seminara, okruglih stolova, stručnih skupova, konferencija i simpozija s nacionalnim i međunarodnim sudjelovanjem, a sve to u svrhu poučavanja, odgajanja, usmjeravanja i promicanja vrijednosti što ih je bioetika preuzela od svoga postanka te je tako postala prepoznatljiva. Tu su u prvom redu vrijednosti života, zdravlja, slobode, pravde, istine, jednakosti, dijaloga i tolerancije.

Umjesto zaključka

Sve izneseno predstavlja tek jedan prijedlog projekta sveučilišnog Centra za bioetiku. Sve moguće tehničke, organizacijske i funkcionalne primjedbe i kritike su dobrodošle, no one će, ipak, kao takve ekstrapolirati u budućnosti ono što se tek treba ostvariti: prihvaćanje projekta kao takvoga. Bilo bi poželjnije da se ponuđena promišljanja prodube, bilo u smislu kritike ili nadopune, radi nadilaženja negativnih momenata individualiziranih u prvom nizu pretpostavki te u svrhu razvoja pozitivnih momenata što ih nudi bioetika, a individualizirani su u drugom nizu pretpostavki. Što se tiče ustrojstva, sastavnica, djelatnosti i funkcija radi se tek o jednom prijedlogu, koji po svojem ustrojstvenom opsegu, ali i imanentnim intencijama u mnogo

čemu odudara od svjetskih iskustava glede bioetičkih instituta i centara. Prijedlog ovog projekta Centra za bioetiku, naime, mnogo je širi i složeniji od većine svjetski poznatih bioetičkih instituta i centara, onih u Sjevernoj i Južnoj Americi, Europi ili Australiji. Posljednjih godina je u svijetu utemeljeno niz akademskih institucija s predznakom «za interdisciplinarne studije». Tu se ne misli na suženo, iako dobrodošlo, značenje interdisciplinarnosti na polju pojedine znanosti s naglaskom na pokretanje dijaloga među pojedinim disciplinama, subdisciplinama i specijalizacijama, nego na prošireno značenje interdisciplinarnosti. To značenje podrazumijeva dijalog među različitim znanostima. Ili, još šire, između humanističkih i prirodnih znanosti, s jedne, te kulture, etosa i društva, s druge strane. Ponuđeni nacrt ustrojstva Centra s imanentnim intencijama teži povezivanju tih dvaju tipova institucija. Dakle, da Centar udovoljava zahtjevima bioetičke discipline, ali i preko toga, da udovoljava širim zahtjevima što proizlaze iz potrebe jednog centra za interdisciplinarne studije kakvi se danas u svijetu osnivaju. Intencije Centra u njihovoj daljnjoj eksplikaciji pokazale bi da se tu ne radi o nečem ostvarivom preko noći, a još manje ostvarivom bez šire podrške relevantnih institucija i zainteresiranih osoba te solidne financijske podrške. Jasno, svaka nova institucija mora imati svoje opravdanje što se tiče funkcionalnosti i svrhovitosti. U kontekstu hrvatskog društva Centar ovakvog tipa je ne samo novina nego i goruća potreba. Već danas se iza organizacije i integracije europskog visokoškolskog sustava putem *Bolognske deklaracije* i *ECTS-a* («European Credit Transfer System») krije ideja o boljoj organizaciji i integraciji pojedinih sveučilišta te o plodonosnijoj i učinkovitijoj suradnji i dijalogu među pojedinim sveučilištima.⁹ Interdisciplinarni dijalog, kao epistemološki moment bioetike, postaje sve više *conditio sine qua non* za uspješno ostvarenje bilo kakvog tipa obrazovanja, na bilo kojoj, a osobito na sveučilišnoj razini. Fragmentacija znanosti se time ne pokušava spriječiti, jer čini se da je to neminovan proces, već se želi izbjeći potpuna fragmentacija znanja i spoznaja koje same za sebe ne daju odgovore na pitanja cjeline. Tu se nazire ideja holističkog pristupa bez kojega je teško zamisliti kvalitetan razvoj znanstveno-akademske djelatnosti. Kao na početku, ističemo da znanstveno-akademska djelatnost ima svoje društvene implikacije, te je razložno pretpostaviti da ono što želi zaživjeti na društvenoj razini, a to su u prvom redu pluralizam, dijalog i tolerancija valja zaživjeti i na znanstveno-akademske razini kao odgojnoj i obrazovnoj instanciji koja stvara mlade naraštaje znanstvenika i nositelje društvenog života u XXI. stoljeću.

Prijedlog projekta Centra uključuje sveučilište. No, poznato je da se tradicionalne institucije teško mijenjaju. Tu se u prvom redu misli na priželjkivanu promjenu mentaliteta kakva se nazire kao potreba u opisu prvog niza pretpostavki. Sveučilište, sasvim legitimno, ne mora prepoznati vrijednost ovakvog projekta. No, legitimnost je jedno, a opravdanje za takav «propust» nešto sasvim drugo. Sveučilište kao tradicionalna, konzervativna i troma institucija s naglaskom na razvijanju tradicionalnih odgojno-obrazovnih vrijednosti te s isticanjem isključivo povijesne uloge i važnosti u životu pojedinog grada ili čitavoga naroda glede razvoja i prosperiteta, na suvremene znanstvene, društvene i kulturološke izazove može odgovoriti

⁹ Sveučilište u Zagrebu, «Međunarodna suradnja u visokom obrazovanju. Europski sustav prijenosa bodova (ECTS)», u: *Sveučilišni vjesnik*, vol. 46 (travanj 2000), posebni broj posvećen ovoj temi.

jedino tako da prepozna nove vrijednosti. Prepoznati ovakav projekt znači upravo prepoznati novu vrijednost koja opet sa sobom nosi cijeli niz suvremenom čovjeku neodgovodivih vrijednosti, kao što su dijalog, tolerancija, pluralizam, interdisciplinarnost, susretljivost, interkulturalnost, itd. Ako sveučilišna zajednica ostane gluha i zatvorena za ovakav projekt, u tom slučaju se svejedno misli na Centar, ali ne sveučilišnog tipa, već neovisnog, institucionalnog tipa. Na ostvarenju i oživljavanju projekta trebali bi prije svega raditi mladi ljudi koji su puni zanosa i s mnogo elana osjećaju potrebu za promjenama, za nečim novim što bi odgovorilo na zahtjeve suvremenog obrazovanja, rada, djelovanja i života, kako pojedinca i sveučilišta tako i društva u cjelini. Očekuje se reakcija čitatelja kako glede same ideje tako i glede kritika, opasaka, nadopuna, prijedloga i sugestija radi stvaranja i realizacije što kvalitetnijeg prijedloga.

Summary

Proposed project for a university Centre for bioethics

This proposal is based on the experience in scientific and higher education trends in the world over the past decades. The focus of interest is bioethics as a young scientific discipline (in the world from the '70s and in Croatia from the '80s and early '90s) which comes up with a series of valuable ideas aimed to overcome some old divisions in the academic and educational world. The first part of the article analyses some prerequisites for proper understanding and implementation of this project. A need is stressed to surpass the uncontainable processes of fragmentation in science through a holistic approach in scientific thinking. Bioethics as a normative discipline considers as detrimental any hegemony of one science over another, and this view is derived from the holistic approach to reality. The second part of the article emphasises the importance of bioethical consciousness which should be based on the sense of responsibility as well as an interdisciplinary bioethical dialogue as a prerequisite for the very existence of bioethics. After individualising and explaining a series of suppositions, the third part of the article elaborates on the organisation, goals and tasks of the proposed Centre.